

el-İşârât 'ın “Garip” Bir Şerhinin Müellifi: Şemsüddin Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eseri*

Mehmet Sami BAGA**

Özet

13.yy'ın ikinci yarısında yaşamış olan müelliflerden Şemsüddin Semerkandî (ö.722/1322), başta *mantık* ve *kelam* olmak üzere pek çok sahada eser telif etmiştir. Onun felsefi eserlerinden biri de İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-Tenbîhât* adlı eserine yazdığı şerhtir. *Beşârâtü'l-İşârât* adlı bu şerh, *el-İşârât*'ın diğer şerhleri kadar şöhret bulmamış olsa da Semerkandî'nin felsefi meselelere yaklaşımını ve İbn Sînâ yorumunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu çalışmada müellifin hayatı ve eserleri üzerinde durulacak, ardından *Beşârât*'ın bir şerh olarak özellikleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Şemsüddin Semerkandî, el-İşârât ve't-Tenbîhât, Beşârâtü'l-İşârât.

An “Unknown” Commentator of *al-Ishârât*: Shams al-Din Samarqandî and his book *Bashârât al-Ishârât*

Abstract

Shams al-Din Samarqandî who lived in the second part of 13th century, has many Works in different fields, in particular including *logic* and *kalâm*. One of his philosophical Works is a commentary on İbn Sînâ's book *al-Ishârât wa't-Tanbîhât*. This commentary that named *Bashârât al-Ishârât* has not found fame as other commentary of *al-Ishârât*, yet it is important because of revealing Samarkandî's

* Bu çalışmanın genel çerçevesi “Şemsüddin Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabiiyyât Bölümü Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme” başlığıyla daha önce yaptığımız yüksek lisans çalışmasından alınmakla birlikte (Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Ens., Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya 2008) elde edilen yeni malzemeler metne ilave edilmiş ve metin yeniden gözden geçirilmiştir.

** Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü (Arş. Gör.)

approach to philosophical issues and exhibiting his interpretation of İbn Sînâ. In this study we will focus on the autor's life and Works, and then will examine features of *Bashârât* as a commentary.

Anahtar Kelimeler: Shams al-Din Samarqandî, al-Ishârât wa't-Tanbihât, Bashârât al-Ishârât.

Giriş

İslam felsefe-bilim tarihi ile ilgili olarak yakın zamana kadar hâkim olan ve Gazzâlî'nin (ö.1111) eleştirisiyle İslam felsefesinin sekteye uğrayıp gerilediği şeklinde özetlenebilecek olan anlayış, yerini –iyimser bir tabirle ifade etmek gerekirse- henüz müellif ve eser bazında sayımı dahi yapılmamış, temel metinleri bile tam olarak ortaya çıkarılmamış bir tarihsel dönem ile ilgili acele karar vermeyip bu alanla ilgili çalışmaların sonucunu beklemeye bırakmıştır. Bu çerçevede İbn Sînâ (ö.1038) sonrası dönem ile ilgili çalışmalar arttıkça İslam felsefi düşünce geleneği ile ilgili daha sağlıklı değerlendirme yapma imkânı ortaya çıkmıştır. Özellikle İslam düşünce tarihinde 13. yüzyıl, başta mantık olmak üzere felsefi-bilimsel literatürün gözden geçirildiği ve yeni bir hareketlenme ve canlanmanın yaşandığı dönem olarak kabul edilmeye başlanmıştır; doğuda Moğol istilası batıda ise Haçlı seferleri ile mücadele edilen bir dönemde sözü edilen düşünsel hareketliliği doğuran arkaplanın –siyasi ve kültürel olanlar dahil- hangi dinamikler olduğu çeşitli değerlendirmelere konu olmuştur.

İbn Sînâ sonrası dönem ile ilgili son yıllarda gittikçe artan çalışmalar, bir taraftan henüz yazma halinde olan eserlerin tahkik edilerek ilim dünyasına kazandırılmasını sağlamakta iken diğer taraftan da söz konusu dönem ile ilgili olarak “orijinallik” bağlamında ele alınıp tartışılan ve buna bağlı olarak “birbirinin tekrarı” olarak görülen şerh-hâşiye geleneğinin yeniden değerlendirilmesinin yolunu açmıştır. Bu çerçevede henüz araştırma ve inceleme (tetkik ve tahlil) konusu yapılmamış bir dönemle ilgili olarak sadece “şerh” ve “hâşiye” gibi kavramların yüzeysel anlamlarından yola çıkılarak varılan “birbirinin tekrarı” şeklindeki kanaat terk edilmeye başlanmıştır. Bunun yerini “şerh” ve “hâşiye” kavramlarını bir yazım tarzı olarak gören ve dönem müelliflerini de kendi fikirlerini ve katkılarını eklemlendikleri düşünce geleneğinin –ya da reddettikleri bir yaklaşımın- metinleri üzerinden ifade etmeyi tercih eden kimseler olarak gören

bir bakış açısı hâkim olmaya başlamıştır.¹ Bu durum esasında "metin bağımlı" bir geleneğe mensup olmanın bir gereği ve neticesidir. Zira İslam medeniyeti başından beri "kitap eksenli" bir medeniyet olduğu gibi bu medeniyete mensup fikir adamlarının da kendini bir metne (Kur'an-ı Kerim örneğinde olduğu gibi) dayanarak ifade etmeleri normal görülmelidir. Kitap merkezilik diğer kadim medeniyetlerde de görülmekle beraber bu durum İslam medeniyetinde diğerlerinden daha fazla tebarüz ettiği için bir mümeyyiz vasıf olma hüviyeti de kazanmıştır. Dolayısıyla kendini bir metne referansla ifade eden bir düşünce sistemini anlamak için üzerinde durulması gereken ilk husus yazma eserlerin edisyon kritikleri ve bu eserlerin tetkikidir. Yazma eserler üzerinde yapılacak bilimsel araştırmalar, İslam felsefe-bilim geleneğinin süreklilik çerçevesinde algılanmasına katkı sağlayacağı gibi genel bilim tarihi açısından da değerli olacaktır.

İbn Sînâ sonrası dönem ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise İslam felsefe-bilim tarihindeki düşünürlerin ve onların fikirlerinin Batı'ya etkileri ölçüsünde "değerli" kabul etme tavrının sorgulanmaya başlanmasıdır. Diğer bir ifade ile Müslüman coğrafyada yaşayan ve eser veren bir düşünürün değeri kendi medeniyetine katkısı ile mi yoksa Batı medeniyetini etkilemiş olması ile mi ölçülecektir? Oryalist bir paradigma ile düşünüldüğünde ilk seçenek öne çıkmaktadır ki, yakın zamana kadar –ister farkında olalım ister olmayalım– bu ölçüye göre değerlendirme yapılmaktaydı. Ancak kendi düşünsel sürekliliğini keşfeden ve her düşünürü ait olduğu zaman ve mekânda ortaya çıkan problemleri çözmeye çalışan kimseler olarak gören, dolayısıyla o düşünürün öncelikle kendi medeniyetine yaptığı katkıyı merkeze alan bir bakış açısı zorunludur. Bu açıdan ikinci seçeneğin daha sahici bir yaklaşım olduğu ortadadır.

Bu çerçevede İslam felsefe-bilim tarihini sadece belli filozoflar üzerinden değerlendirip onu belli bir dönemde parlayıp sönen "taşıyıcı/aktarıcı" misyonu olan bir düşünce olarak gören, dolayısıyla onu genel düşünce tarihinin seyri içerisinde adeta bir "kayıp halka" olmaya mahkûm eden

1 Şerh ve hâşiye geleneği üzerine yapılmış bir değerlendirme için bkz. İsmail Kara, "Unutuklarını Hatırla: Şerh ve Hâşiye Meselesine Dair Birkaç Not", *Divân: Disiplinlerarası Çalışma Dergisi*, 2010/1 (28), s. 1-67. Yazarın şerh ve hâşiye meselesini etraflıca ale aldığı müstakil bir çalışması da yayınlanmıştır. Bkz. İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz, Şerh ve Hâşiye meselesine Dair Birkaç Not*, İstanbul 2011, Dergâh Yayınları.

değerlendirmelerin terkedilmeye başlanması ümit vericidir. İslam felsefe-bilim tarihi alanında yapılan her çalışma, felsefe tarihi eserlerinin birçoğunda tamamen ihmal edilip görmezden gelinen bir düşünce sisteminin sadece varlığını ihsas ettirmekle kalmayıp aynı zamanda sadece ismen bilinen düşünürlerin ve dolayısıyla onların fikirlerinin birbirleriyle bağlantılarını ve İslam medeniyetine katkılarını daha net bir şekilde ortaya koymaya yardımcı olmaktadır. Böylece her çalışma ile İslam medeniyetinin düşünce haritasına ait "büyük resmin" bir parçası yerine yerleştirilirken, "yeni" şeyler öğrenmemizin de yolu açılmaktadır.

Bu çalışmada kalamcı ve mantıkçı kişiliği malum olsa da –İbn Sînâ gibi bir filozofa şerh yazabilecek yeterlilik ve cür'ete sahip olmasının da gösterdiği üzere– ayrıca filozof kimliği de olan, fakat bu yönü yeterince bilinmeyen Şemsüddin Semerkandî'nin hayatı ve eserlerine yer verilecek, özellikle de İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ına *Beşârâtü'l-İşârât* adıyla yazdığı şerh üzerinde durulacaktır.

I. Şemsüddin Semerkandî'nin Hayatı

Tam adı Şemsüddin Muhammed b. Eşref el-Hüseynî es-Semerkandî olan müellif, 13. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış âlimlerden biridir. Hayatı ve ilmi kariyeri hakkında klasik kaynaklarda neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Onun hakkında bilgi veren kaynaklar arasında en erken tarihli Taşköprülüzâde (ö.968/1561)'ye aittir. Taşköprülüzâde *Miftâhu's-Saâde* adlı eserinde Semerkandî'nin hal tercemesine dair bir bilgiye sahip olmadığını ifade etmektedir (Taşköprülüzâde, 1968:II, s.179). Ancak son dönem müelliflerinden bir kısmı Semerkandî'nin adına ve bazı eserlerine yer vermişlerdir.² Müellif hakkında ancak nisbesinden ve onun eserlerine ait çeşitli yazmalardan elde edilen bilgiler bir araya getirildiğinde bir fikir elde etme imkanı ortaya çıkmaktadır.

Müellifin "Semerkandî" nisbesinden onun Semerkand'da eser verip şöhrete ulaştığı anlaşılmaktadır. Kendisine ait *Sahâ'ifu'l-İlahiyye* adlı eserin İstanbul'da bulunan bir yazma nüshasında (*es-Sahâif*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa:1688, 1a) yer alan sahibi belirsiz bir nottan onun ilimlerde derin bir vukufiyete sahip olduğunu ve bazı eserlerinin ismini öğren-

2 Mesela bkz: Kâtip Çelebi, *Süllemü'l-Vüsûl*, Şehid Ali Paşa:1887, 198b; Bağdatlı, 1955:II, 106; Zirikli, 1984:VI, 39.

mekteyiz. Yine aynı notta müellifin 686/1287 yılında Mardin yöresinde bulunduğu ve burada talebelerinin isteğiyle Burhâneddin en-Nesefî'nin (ö.687/1289) *Mukaddimetü'l Burhâniyye fi İlmi'l Cedel* adlı eserini şerhedip Artuklu hükümdarı Kara Arslan Artukî'ye sunduğu ifade edilmektedir.³ Semerkandî'nin Mardin'e neden geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte, o dönemde Semerkand'da yaşanan karışıklıkların buna sebep olduğu düşünülebilir. Zira Semerkand o tarihlerde Moğolların bir kolu olan Çağataylılar'ın egemenliği altındaydı. Çağataylar hem dış saldırılar hem de kimi hükümdarların Müslüman kimilerinin ise Şamanist olmasından kaynaklanan iç karışıklıklar yaşamaları sebebiyle Moğol devletleri arasında en istikrarsız olanıdır (Yuvalı, 1993, s.177). Müellifin yaşadığı dönemde başa geçen hükümdarlardan sadece iki tanesi Müslüman olmuşlardır. Bunlardan ilki sadece bir yıl hüküm süren Çağatay Han (saltanatı: 1266) diğeri ise Müslüman olduktan sonra Gıyâseddin lakabını alan Barak Han (saltanatı: 1266-1271)'dir. Bu iki hükümdar dışındakiler döneminde özellikle de Şamanist olan hükümdarlar zamanında Müslüman halka zulmedildiği ve bu durumun çeşitli siyasi istikrarsızlıklara yol açtığı bazı kaynaklarda ifade edilmektedir (Fazlullah, 1998:I, ss.149-150). Dolayısıyla Semerkandî'nin bu coğrafyayı terk edip Anadolu'ya gelmesinin muhtemel sebepleri arasında bu coğrafyada toprakların sık sık el değiştirmesi ve çeşitli iç çekişmelerin yaşanması zikredilebilir.⁴ Semerkand'dan gelip bir süre Mardin'de bulunan müellifin buradaki ilmi faaliyetleri hakkında da yeterli bilgiye sahip değiliz. Bu konudaki bilgimiz, yukarıda bahsi geçtiği üzere– Burhâneddin en-Nesefî'nin (ö.687/1289) *Mukaddimetü'l Burhâniyye fi İlmi'l*

3 Burada geçen "Kara Arslan Artukî" ifadesi sözü edilen notta –muhtemelen sehvence– "Kızıl Arslan Artukî" olarak kaydedilmiştir. Yaptığımız araştırmada Artuklu hükümdarları arasında bu isimde birinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca Kâtip Çelebi de Semerkandî'nin Mardin'de bulunduğu söz etmektedir. Fakat onun verdiği bilgiye göre Semerkandî'nin burada yazıp hükümdara takdim ettiği ve *Miftâhu'n-Nazar* olarak isimlendirdiği eserin ferağ kaydı 690/1291 yılıdır (Kâtip Çelebi, 1837:VI, 86). Ayrıca Bağdatlı da aynı eserin ferağ kaydı olarak bu tarihi vermektedir (Bağdatlı, 1955:II, 106).

4 Dönemin ilim adamlarının yer değiştirmelerinin pek çok sebebinden söz edilebilir. Eğitim almak için dönemin ilim merkezlerine yapılan seyahatler, hac ibadeti gibi sebeplerle çıkılan yolculuklar ve kendini ispatlamış ilim adamlarının dönemin yöneticilerinin davetiyle yaşadıkları bölgeleri terkedip başka bir şehre yerleşmeleri başlıca sebepler olarak zikredilebilir. Ancak Semerkandî'nin yaşadığı bölgenin özel durumu ve gelip yerleştiği Mardin yöresinin de öne çıkan bir ilmi merkez olmadığı gerçeği birlikte değerlendirildiğinde onun yer değiştirmesinin ilmi bir gerekçeye dayanması zor görünmektedir.

Cedel adlı eserine yazılmış bir şerhin kaleme almış olması ile sınırlıdır.

Semerkandî hakkında bilgi veren klasik kaynaklarda kendisi için kullanılan “hakîm”, “muhakkık”, “imam”, “allâme” gibi ünvanlar göz önüne alındığında onun kendi döneminin klasik eğitimini aldığı ve eğitimi aldığı sahaların hemen hepsinde eser verdiği görülmektedir. Nitekim müellif kelâm, mantık, geometri, astronomi, felsefe ve tefsir sahalarında eser vermiştir. Onun özellikle felsefe ile olan münasebeti ilgi çekicidir. Elimizdeki bilgilerden Semerkandî'nin hayatının bir döneminde felsefeyle ilgilendiği ancak daha sonra bundan vazgeçtiği anlaşılmaktadır. Bu durum, elimizdeki en erken tarihli eserlerinden biri olan *es-Sahâif* in (yazım tarihi: 680/1282) mukaddimesinde şu şekilde ifade edilir:

“...Bir dönem, önceki düşünürlerin (kudemâ) görüşlerinin karanlığında kafası karışmış halde (mütehayyiren) ve felsefecilerin hevâlarının zifiri karanlığında doğrudan sapmış haldeydim. Ve nihayet Hakk'ın nurunun ışığı bana ulaşıp doğru yol apaçık hale geldi ve hak yol bana gösterildi...” (Semerkandî, 1985, s.60).

Onun felsefe ile meşgul olduğu dönem ile ilgili kullandığı bu ifadeler büyük bir pişmanlık belirtisi olarak görünse de, Semerkandî'yi daha sonra İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ına şerh yazmaktan alıkoymayacaktır.

Semerkandî'nin entelektüel kariyeri ile ilgili dikkat çekici bir husus ise bazı çağdaş araştırmacılar'ın onun ömrünün bir kısmını Merâğa şehrinde geçirdiği ve burada kurulan rasathanede çalıştığına dair iddialarıdır. Söz konusu araştırmacılar, astronom kimliği de olan Semerkandî'nin et-Tûsî'nin (ö.672/1274) ekibinde yer aldığını önr sürmektedirler (Ör. Rosenfeld, 1988, s.86).⁵ Fakat klasik kaynaklarda bu iddiayı destekleyecek bir bilgiye ulaşılamamıştır. Nitekim Merâğa Rarasathanesi ile ilgili pek çok çalışma yapılmış ve burada kimlerin çalıştığı ve bu kişilerin ne tür faaliyetlerde buldukları tek tek kayıt altına alınmıştır. Bu çalışmalarda rasathanenin kütüphanecisi dahil bütün mensupları hakkında ayrıntılı bilgiler verilirken Semerkandî'nin burada bulunduğu ile ilgili herhangi bir

5 Bilindiği gibi dönemin ünlü âlimi Nasîrüddin Tûsî (ö.672/1274) yıldızlara ve müneccimliğe ilgisi olan Moğol hükümdarı Hülâgu'nun da desteğiyle Azerbaycan'ın Merâğa şehrinde bir rasathane kurmuş ve dönemin önemli astronomlarını burada toplamıştır. Bkz. C.E. Bosworth, “Tûsî”, *Encyclopedia of İslam* (New Edition), ed. P. J. Bearman ve diğ. c. 10, Leiden 2000, E. J. Brill, s.746.

bilgiye yer verilmemektedir (Sayılı, 1988, s.205, Köprülü, 1942:VI, ss.212-213). Ayrıca Semerkandî'nin isminin klasik kaynaklarda yer almaması da onun Merâga'da bulunduğu ve buradaki rasathanede çalıştığı iddiasını zayıflatmaktadır. Zira Tûsî ile birlikte çalışan ilim adamlarının tamamı Merâga'da yaptıkları ilmi faaliyetin ehemmiyeti sebebiyle şöhret bulmuşlar ve isimleri, hayatları ve yaptıkları faaliyetler, sadece buradakilerle sınırlı olmaksızın, kaynaklarda yer almıştır. Dolayısıyla eğer Semerkandî de Merâga'da Tûsî ile birlikte bulunmuş olsaydı onun hayatı ve çalışmaları hakkında da klasik kaynaklarda daha geniş bilgiye ulaşabilirdik. Nitekim Semerkandî üzerine pek çok çalışması olan çağdaş araştırmacılardan De Young ve TDV İslam Ansiklopedisi "Semerkandî" maddesini kaleme alan İlhan Kutluer de onun Tûsî'nin ekibinde yer almadığını ifade etmektedir (De Young, 1997, s.881; Kutluer, 2010:XXXIX, s.475).

Müellifin hayatı hakkında ulaşılabilen bilgilerden biri de onun bazı şahıslarla hoca-talebe ilişkisi içerisinde olduğu hakkındadır. Burhâneddin en-Nesefî hakkında yazdığı ansiklopedi maddesinde Sinanoğlu, onun *el-Fusûl fi 'ilmi'l-cedel* adlı eserine Semerkandî'nin yazdığı *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Burhâniyye* adlı şerhten söz etmektedir. O, söz konusu maddede Semerkandî'yi müellifin öğrencisi olduğu anlaşılan kişiler arasında sayar. Fakat aralarındaki bu ilişkinin yeri ve biçimi hakkında bilgi vermez (Sinanoğlu, 2007:XXXII, s.566). Bu bilgi dışında Semerkandî'nin hocaları hakkında bilgi sahibi değiliz. Semerkandî'nin talebesi olması muhtemel olan bir kişi öne çıkmaktadır ki, bu kişi "Seyfû's-Semerkandî" lakabıyla tanınan Muhammed b. Mahmud b. Ömer el-Gâzî'dir. Bu kişi müellifin pek çok eserini istinsah etmiş, bu eserleri müellif nüshalarıyla karşılaştırdığı veya müellife okuduğuna dair notlar düşmüş ve müellifin vefat tarihi ile ilgili kaynaklardaki en net bilgiyi vermiştir (*el-Meârif*, Süleymaniye Ktp. Laleli:2432, 52a, 141a). Müellifin istinsah ettiği eserlerine düştüğü istinsah kayıtları, müellif için verdiği vefat tarihine oldukça yakındır. Bu da onun Semerkandî'nin öğrencileri arasında olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Nitekim düştüğü bir kayıtta el-Gâzî, Semerkandî'ye ait *el-Mu'tekadât* adlı eserin istinsahını müellif nüshasıyla karşılaştırmayı 711/1311 yılında Seyhun nehri kıyısında bulunan Hocend şehrindeki Şemsüddin Medresesinde tamamladığını belirtmektedir (*el-Meârif*, Süleymaniye Ktp. Laleli:2432, 33b). Bu ifade hem el-Gâzî'nin Semerkandî'nin talebesi olabileceği

tezini güçlendirmekte hem de şehrinde müellifin adıyla anılan bir medrese bulunduğu intibanı vermektedir.

el-Gâzî'nin müellifin vefat tarihini net bir şekilde vermesi, müellife yakınlığı ve muhtemelen vefatı sırasında yanında olması bize Semerkandî'nin ömrünün sonuna doğru yeniden Semerkand'a dönmüş olabileceğini düşündürmektedir. Çünkü eğer Semerkandî Anadolu'da ya da Semerkand'a uzak bir coğrafyada vefat etmiş olsa el-Gâzî'nin vefat tarihini bu kadar net bir şekilde bilmesi güçleşirdi. Bu ihtimal zayıf olmakla birlikte dikkatlerden uzak tutulması gereken bir husustur. Semerkandî hakkında klasik kaynaklarda yer almayan ancak parça parça verilerin bir araya getirilmesiyle ulaşılan bu bilgileri her ne kadar kesinlik ifade etmese de onun hayatı ve ilmi kişiliği hakkında elimizde başka bir veri de bulunmamaktadır.

Semerkandî'nin vefat tarihi hakkında da kaynaklarda sağlıklı bir bilgi yer almamaktadır. 600/1203 yıllarında başlamak üzere yaklaşık bir asırlık bir periyod içerisinde değişik vefat tarihleri verilmektedir. Fakat bu konuda yukarıda da belirtildiği üzere Semerkandî'nin talebesi de olan 'Seyfü's-Semerkandî' lakabıyla bilinen Muhammed b. Mahmud b. Ömer el-Gâzî'nin müellifin *el-Me'ârif fi Şerhi's-Sahâ'if* adlı eserinin bir yazma nüshasına (*el-Me'ârif*, Süleymaniye Ktp., Laleli:2432/5, 141a) düştüğü kayıt, bu konudaki en net bilgiyi vermektedir. Söz konusu kayıta "müellifin vefatı 22 Şevvâl 702'dir" [9 Haziran 1303] ifadesi yer almaktadır.⁶ Aynı kayıta el-Gâzî'nin bu eserin istinsahını müellifin vefatından beş gün sonra müellif nüshası ile karşılaştırdığı bilgisi de yer almaktadır. Ancak çağdaş araştırmacılardan Heidrun Eichner el-Gâzî'nin düştüğü notun devamında yer alan başka bir nottaki "Sahh: ve işrîn (düzeltme: yirmi)" ifadesini müellifin ölüm yılının 702 değil 722 olduğu şeklinde yorumlamıştır. Bunu desteklemek üzere Eichner, Süleymaniye Ktp. Atıf Efendi 1369 no'da kayıtlı nüshada yer alan müellife ait *Kitabu'l-Mu'tekedât* ve *Şerhu'l-Mu'tekedât* adlı eserlerin sonunda bu iki eserin de müellif nüshasından 715 yılında istinsah edildiğine dair bilginin yer aldığı, yine bu iki eserin sonunda müellif için kullanılan dua ifadelerinin de (99b: *sellemehu lehu* ve 248b: *sellemehu lehu ve*

6 Semerkandî'nin ölüm tarihinin 702/1302 olarak tarihlendirilmesi ile ilgili olarak bz. Miller, 1995:VIII, s.1038; Bingöl, 1991:XIX, ss.173-174; Yürük, 2001:I, ss.94-95. Bingöl ve Yürük, hicrî tarihi miladîye çevirirken 1303 yerine muhtemelen hataen 1302 tarihini vermişlerdir.

ebkâhu) onun bu tarihte hala hayatta olduğunu gösterdiğini belirtmektedir (Eichner, 2009, s.389).⁷ Eichner'in bu ifadelerinden müellifin vefat tarihinin 22 Şevvâl 722/3 Kasım 1322 olduğu anlaşılmaktadır ki, kanaatimizce bu sağlıklı bir tarihlendirme değildir.

II. Eserleri

Şemsüddin Semerkandî her ne kadar mantık ve kelâma dair eserleri ile tanınsa da onun geometri, astronomi, felsefe ve tefsir sahalarında da eserler kaleme aldığı bilinmektedir. Semerkandî'nin bu eserlerinden birçoğunu bizzat kendisi şerhetmiştir. Onun eserlerinin bir kısmının tahkikli neşri yapılmış olsa da kahir ekseriyeti henüz yazma halindedir. Semerkandî'nin eserlerini şu şekilde sıralayabiliriz:⁸

a) Eşkâlu't-Te'sis:

Kitâb Eşkâlu't-Te'sis ve *Eşkâlu't-Te'sis fi'l-Hendese* adlarıyla da anılan eser, Yunan geometrisinin sistematik bir sentezi olan Euklides'in *Elementlar* (İslam tarihinde *Usûl el-Hendese* ve *el-Ustukussât*) adlı kitabındaki otuz beş şekli ihtiva etmektedir. Semerkandî eserinde bazı şekilleri izah ederken İbn Heysem, Ömer Hayyam, Cevherî, Nasruddîn Tûsî ve Esîruddîn Ebherî gibi İslam âlimlerinin ismini vermekte ve bu müelliflerin aynı konuları işledikleri risalelerine atıflar yapmaktadır. Bu eser bilhassa Kadızâde-i Rûmî'nin (ö.844/1440'tan sonra) şerhi *Tuhfetü'r-Re'is fi Şerhi Eşkâli't-Te'sis* ile birlikte Osmanlı medreselerinin vazgeçilmez temel ders kitabı olmuştur (İzgi, 1997:I, s.275). Kadızâde dışında başta Muhammed b. Mübârekşâh (ö. 784/1382'den sonra) olmak üzere eser üzerine pek çok âlimin şeh ve hâşiyesi bulunmaktadır. *Eşkâl*, Mahmud b. Kıvâm el-Kâdi el-Valistânî (ö.838/1434-5'den sonra) tarafından *Fevâ'id-i Cemâlî* adıyla Farsçaya çevrilmiş, 1209/1795 yılında ise Müftüzâde Abdürrahîm tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (Kutluer, 2010:XXXIX, s.476). Eser, Muhammed Süveysî tarafından Kadızâde şerhi ile birlikte tahkik edilmiş ve 1984

7 Eichner, Semerkandî'nin vefat tarihini kesinleştirmek için müellifin bazı eserlerinin hatimelerindeki notları ayrıntılı olarak inceleyip çalışmasının sonun eklemiştir. Bkz. Eichner, 2009, ss.529-533.

8 Semerkandî'nin eserleri sıralanırken öncelikle bilinen ve neşredilmiş eserlerine yer verilmiş, ardından henüz tahkikli neşri yapılmamış eserleri listelenmiştir. Çalışmanın konusunun teşkil eden *Beşârâtü'l-İşârât* ise sonraki başlıklarla ilişkili olduğundan eserler listesinde geride yer almıştır.

yılında Tunus'ta basılmıştır. Ayrıca Gregg de Young etraflı bir incelemeyle birlikte eserin İngilizce trcmesini yayınlamıştır.⁹

b) Âdâbu'l-Bahs ve'l-Munâzara:

Âdâbu's-Semerkandî ve Âdâbu'l-Fâzıl isimleriyle de bilinen eser Semerkandî'nin ilm-i cedel ve ilm-i âdâb sahasında yazdığı en meşhur ve İslam dünyasında en çok okutulan telifidir. "Adâb" ilminde bu eserin ve Mes'ud-ı Rûmî şerhinin "iktisâd" (orta seviye) rütbesinde okutulduğu bilinmektedir (İzgi, 1997:I, s.72). Eserin bu alanda yazılmış ve evrensel tartışma teorisi ortaya koyma iddiasındaki ilk eser olması da onun yoğun bir şekilde okutulmasında etkili olduğu açıktır. Zira önceki müelliflerin cedel, hilâf veya münazara başlığı altında yazdıkları eserler sadece fıkıh yahut kelâm ilmiyle sınırlı kaldığından bu eser tümel bir tartışma yöntemi geliştirmiş olmakla özgün bir niteliğe sahiptir (Kutluer, 2010:XXXIX, s.476). Yaşadığı dönemde gerek disiplinler arası tartışmalarda gerekse de Müslüman olmayan toplumlarla yaşanan fikri mücadelelerde başvurula-bilecek disiplinlerst bir yöntem ihtiyacı, Semerkandî'yi böyle bir eser telif etmeye sevketmiş olmalıdır.

Âdâbu'l-Bahs, "et-ta'rîfât", "tertîbu'l-bahs" ve "el-mesâil" olmak üzere üç fasıldan oluşmaktadır. İlk fasılda "munâzara", "delil", "emâre" ve "nakz" gibi teknik terimlerin tanımları verilir. İkinci fasılda tartışma meto-

9 Gregg De Young, "The Ashkâl al-Ta'sî of al- Samarqandî: A Translation and Study", *Zeitschrift für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften*, XIV, Frankfurt 2001, ss. 57-117. De Young, daha önemli eserler dururken neden bu eser üzerine yoğunlaştığını ve "Fundamental Propositions/Temel Teoremler" adıyla İngilizceye vrilen eserdeki teoremlerin hangi ltle "temel" kabul edildiklerini bir gizem olarak değerlendirir ve sorgular. Bkz. ss.58-61. Fazlıoğlu'na göre *Var-olanın Temel Formları* şeklinde vrilebilecek olan bu eser, isminin de işaret ettiği üzere var-olanlar dünyasını (*te'sis*) temsil ettiği düşünülen temel geometrik formları (*eşkal*) incelemektedir ve bu haliyle geometrik varlık tasavvuruna yani İslam dünyasındaki Platoncu felsefeye bir giriş olarak hazırlanmıştır. Fazlıoğlu hendese alanında daha önemli eserler dururken başta Kadızâde olmak üzere pek çok mderisin bu eserle ilgilenmesini de eserin bu özelliğine dayandırmaktadır. Ona göre *Eşkal*'de erevesi belirlenen bu yapı Semerkandî'nin *Sehâifu'lillâhiyye*'si ile kelama uygulanmıştır ve bu yönüyle Semerkandî, İslam dünyasında "hendesî kelam" denebilecek bir hareketin kurucusu olarak değerlendirilebilir. Bkz. İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Felsefe-Biliminin Arkaplanı: Semerkand Matematik-Astronomi Okulu", *Divan İlmi Araştırmalar*, Sayı 14. 2003:I, ss.26-30. Çağdaş araştırmacıardan Heidrun Eichner ise bu değerlendirmenin Kadızâde şerhi üzerinden yapıldığını belirterek Fazlıoğlu'nun Platonculuk vurgusuna katılmadığını ifade etmektedir. Bkz. Eichner, 2009, s.393.

du üzerine nelerin bir soru olarak sayılabileceği, nelerin ne zaman geçerli itiraz olabileceği ve tartışmanın sonunun nasıl belirleneceği gibi sorular cevaplanır. Son fasılda ise müellif kelâmî (cedel), fikhî (hilâf) ve felsefî (nazar) sorunlar üzerine tartışma örnekleri ortaya koyar (Miller, 1995:VIII, s.1038). Semerkandî'nin bu eseri Mısır'da Mahmud el-İmâm el-Mansûrî tarafından 1353/1934-35 yılında yayınlamıştır (*Mecmû'a Müştemile* içinde, s. 125-132).

Âdâbu'l-Bahs'ın üzerine pek çok şerh, hâşiye ve hâşiyetü'l-hâşiye yazılmıştır. Şerhlerden en meşhur olanı ve en çok okunanı, üzerine onlarca hâşiye yazılan Kemâluddîn Mes'ûd Hüseyin Şirvânî er-Rûmî'nin *Şerhu Risâleti Âdâbi'l-Bahs ve'l-Münâzara* adlı şerhidir.¹⁰

c) es-Sahâifu'l-İlâhiyye:

Semerkandî'nin kelâm ilmine dair yazdığı bu eser, *es-Sahâifü'l-Kelâm* veya kısaca *es-Sahâif* adlarıyla da anılmaktadır. Sadruşşerîa (ö.747/1346), Teftazânî (ö.792/1390), Şeyhzâde Abdurrahim (ö.944/1537) ve Kemâluddîn el-Beyzî (ö.1098/1687) gibi birçok mütekellimin kaynak eser olarak kullandığı kitap, müellifin kelim alanında yazdığı en meşhur eseridir (Yürük, 2001:I, s.95). Semerkandî *es-Sahâif*'in girişinde ilm-i ilâhînin tanımı ve diğer ilimlere üstünlüğüne değindikten sonra eserin iki kısımdan meydana geldiğini, ilkinin "mebâdî" ikincisinin ise "mesâil" hakkında olduğunu ifade etmektedir (Semerkandî, 1985, ss.60-61). İlk kısım "umur-u şamile", "arazlar" ve "cevherler" şeklinde üç alt bölüme ayrılmakta, ikinci kısım ise kelami konularla ilgili on dokuz başlıktan oluşmaktadır. *es-Sahâif*'te uygulanan bu plan sonraki kelami eserlerde büyük oranda korunmuş, *el-Mu'tekedât* ve *Envâru'l-İlâhiyye*'de bu şemanın başına "mîzan" kısmı eklenmiştir. Bu eser bizzat müellif tarafından *el-Meârif fi Şerhi's-Sahâif* adıyla şerh edilmiş ve şerhi ile birlikte uzun yıllar İslam dünyasında ders kitabı olarak okutulmuştur. *Kitâbu'l-Meârif* veya kısaca *el-Meârif* gibi isimlerle de bilinen bu şerhin Türkiye kütüphanelerinde otuza yakın nüshası mevcuttur. *es-Sahâif* ayrıca Alâuddîn el-Behîştî tarafından da *el-Letâifu'l-Kelâmiyye fi Şerhi's-Sahâifü'l-İlâhiyye* ismiyle şerh edilmiştir. Eserin modern neşri Ahmed Abdurrahman Şerif tarafından yapılmıştır (*es-Sahâifu'l-İlâhiyye*,

10 Bu esere yazılan diğer şerh ve hâşiyeler için bkz. Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmi'uş-Şürûh ve'l-Havâşî*, I, Ebûzabî 2004, s.55-60.

Mektebetu'l-Felah, Kuveyt 1405/1985).¹¹

d) Kıstâsu'l-Efkâr fî Tahkîki'l-Esrâr:

Kıstâsu'l-Mîzân, Kitâbu'l-Kıstâs veya *Kıstâsu'l-Mîzân fi'l-Mantık* isimleriyle de tanınan mantık ilmine dair bu eser, orta seviyeli bir mantık ders kitabı niteliğindedir. Bir mukaddime ve iki bölümden oluşan risâlede sırayla mantığın mahiyeti, konusu, tasavvurât ve tasdikât bahisleri yer almaktadır. Eser Shabrancar tarafından 1853'de Hindistan'da yayınlanmıştır (Zirikli, 1984:VI, s.39). *Kıstâs*'ın tahkiki ve Türkçe çevirisi de yakın zamanda yayınlanmıştır.¹² *Kıstâsu'l-Efkâr'a* Mes'ud el-Rûmî, Kutbuddin el-Gilânî ve Alâuddin el-Behiştî'nin şerhlerinin yanı sıra müellifin de *Şerhu'l-Kıstas fi'l-İlmi'l-Mikyâs* adıyla bir şerhi mevcuttur.¹³

e) el-Mu'tekadât:

Kâtip Çelebi'nin ismini zikrettiği bu eser (Kâtip Çelebi, Şehid Ali Paşa:1887, 198b) mantık konularını özet olarak vermekle birlikte kelam ilmine dair konular da içermektedir. Eser, filozofların Mantık-Tabiiyyât-İlâhiyyât tasnifine denk gelecek şekilde "levh" adını verdiği üç bölüme ayrılmış ve bunları da mizân-mebâdî-mesâil şeklinde tertip edilmiştir. Semerkandî'nin bu eseri, diğer eserlerine nazaran tıpkı *Beşâratu'l-İşârât* gibi pek bilinmemektedir. Eserin Türkiye kütüphanelerinde iki yazma nüshası tespit edilmiştir.¹⁴ Semerkandî *el-Mu'tekadât'a* sadece mantık kısmını içeren *Şerhu'l-Mu'tekadât* adlı bir şerh kaleme almıştır. Eserin mebdâî ve mesâil kısımlarının tahkikli neşri ve çevirisi İ. Yürük ve İ. Şık tarafından yapılmıştır.¹⁵

11 Semerkandî'nin Kelâmi görüşlerini *es-Sahâifu'l-İlâhiyye* çerçevesinde ortaya koyan çalışmalar olmaları bakımından bkz. İsmail Yürük, *Şemsüddin Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Belli başlı Kelâmî Görüşleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum 1987; M. Cüneyt Gökçe, *Muhammed b. Eşref es-Semerkandî'nin Kelâm İlmindeki Yeri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1996.

12 Bkz. Şemsüddin Semerkandî, *Kıstâsu'l-Efkâr, Düşüncenin Kıstası*, Neş ve Çev. Necmettin Pehlivan, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

13 Eserin yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 2666, 2667, 2668.

14 Süleymaniye Ktp., Laleli 2432/2, 34b-52a vr., istinsah tarihi: 3 Zilhicce 709, müstensih: Muhammed b. Mahmud Ömer el-Gâzî, istinsah yeri: Hocend şehri, Şemsuddin Medresesi, mukâbele kaydı: 2 Rabî'u'l-âhir 711; Süleymaniye Ktp., Kâşidecizâde 145, 46 vr., nesihle 25 st., istinsah tarihi: 735, müstensih: Erzincânî.

15 Bkz. Şemsüddin Semerkandî, *İslam İnanç İlkeleri*, Neş. Çev ve Değ. İ. Yürük, İ. Şık, Araştırma Yayınları, Ankara 2011.

f) Envâru'l-Îlâhiyye:

Klasik kaynaklardan sadece Kâtip Çelebi'nin zikrettiği eser, Mantık ve Kelam ile ilgili konular içermektedir (Kâtip Çelebi, Şehid Ali Paşa:1887, 198b). Türkiyede sadece bir nüshası bulunan eserin yazma nüshasında herhangi bir te'lif kaydı bulunmamaktadır.¹⁶ Eser, *el-Mu'tekadât* ile benzer bir tasnife sahip olup mizân-mebâdî-mesâil şeklinde üç ana bölüme ayrılmış ve her bir bölüm "matlâ" olarak isimlendirilmiştir. *Envâr*'ın mantık kısmının *Kıstas* ile benzerliği dikkat çekicidir. Esere bizzat müellifi tarafından *Şerhu'l-Envâru'l-Îlâhiyye* adıyla bir şerh yazılmıştır ancak bu şerh sadece "mizân" bölümüyle sınırlıdır.¹⁷ Ayrıca *Envâr* ve *Şerhu'l-Envâr* ile aynı mecmuada yer alan *Şerhu Lemâtü'r-Râbia min Envâri'l-Îlâhiyye* adlı bir risâlenin de *Envâru'l-Îlâhiyye*'nin dördüncü lem'asına yine müellif tarafından yapılan bir şerh olduğunu belirtilmektedir (Yürük, 2001:I, s.96).¹⁸

g) Şerhu'l-Mukaddimetu'l-Burhâniyye fi İlmi'l-Cedel:

Şerhu'l-Fusûli'n-Nesefî ve *Şerhu'l-Mukaddime* adlarıyla da bilinen eser, Burhâneddin Muhammed b. Muhammed el-Hanefî en-Nesefî'nin (ö.687/1289) *el-Fusûl fi İlmi'l-Cedel* adlı eserine yazdığı şerhtir. Nesefî'nin bu eseri tartışma metodolojisine (cedel) dair olup üzerine pek çok şerh yazılmıştır. Taşköprülüzâde *Miftâhu's-Saâde* adlı eserinde Nesefî'nin eserini *Fusûl-u Nesefî* ve *Mukaddime-i Nesefî* adlarıyla iki ayrı eser gibi zikretmesi (Taşköprülüzâde, 1968:I, s.332) çeşitli karışıklıklara yol açmış, muhtemelen bu sebepten Semerkandî'nin bu konuda iki farklı şerhi olduğuna dair görüşler ortaya çıkmıştır. Semerkandî'nin yaptığı şerhi bazı kaynaklar *Şerhu'l-Fusûl* olarak zikrederken (Bingöl, 1991:XIX, s.174) bazıları *Şerhu'l-Mukaddimetü'l-Burhâniyye* şeklinde vermişlerdir (Bağdatlı, 1955:II, s.106; Zirikli, 1984:VI, s.39; Miller, 1995:VIII, s.1039). Ayrıca Kâtip Çelebi *Mukaddime*'nin Nesefî'nin *Fusûl*'u üzerine kendi yaptığı bir muhtasar olduğunu ve Semerkandî'nin bu muhtasarı şerh ettiğini ifade etmektedir

16 Sözü edilen nüsha için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 2432/6.

17 Bu şerh için bkz. Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 2432/7. Müellifin gerek *Envâr* gerekse de *el-Mu'tekadât*'a yazdığı şerhlerde neden sadece mantık kısmını şerhettiği ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur.

18 Bahsi geçen risale Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli 2432/8'de yer almaktadır. Bu risalede müellif bilgisi olmamasına rağmen Yürük, bu mecmuadaki diğer risalelerin Semerkandî'ye ait olmalarından hareketle bu risaleyi de ona atfetmiş olmalıdır.

(Kâtip Çelebi, 1835:VI, 77). Kütüphane kayıtlarına göre Türkiye’de dört nüshası bulunan bu eser henüz yazma halindedir.¹⁹

h) Aynu’n-Nazar fi’l-Mantık:

Aslen Mantık ilmine dair olan *Aynu’n-Nazar fi’l-Mantık*, fıkhi tartışmalardaki metodoloji sorununu ele almaktadır. Eser üç bölümden oluşmaktadır: Telâzum, Tenâfi ve Deverân. Eserin Kahire’de (Dârü’l-kütübi’l-Mısriyye, Mantık ve Âdâbü’l-bahs, 197) (Semerkandî, 1985, s.25, neşredenin önsözü) ve British Museum’da (Miller, 1985, s.241) birer yazma nüshası bulunduğu belirtilmektedir.

i) es-Sahâif fi’t-Tefsîr:

Semerkandî’nin yazmaya başladığı ama bitiremediği bu tefsir eserini vefatından çok sonra Ahmed b. Mahmud el-Kirmânî (ö. 971/1563-1564) tamamlamıştır (Kâtip Çelebi, 1835:IV, s.98). Eserin Türkiye kütüphanelerinde herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.

j) et-Tezkîra fî İlmi’l-Hey’e:

Sadece modern kaynaklarda adı geçen eserin astronomi alanında yazılmış genel bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Eserin tek nüshasının Berlin’de bulunduğu belirtilse de (Dilgan, 1975:XII, s.91; Rosenfeld ve İhsanoğlu, 2003, s.230) aynı isimle Nasruddîn Tûsî’nin de meşhur bir telifinin bulunması eserin yanlışlıkla Semerkandî’ye nispet edildiğini düşündürmektedir.

k) eş-Şerhu Tahrîru’l-Mâcestî:

Batlamyus’un meşhur eseri *el-Mâcestî*’ye Nasıruddîn Tûsî’nin yaptığı tahrir olan *Tahrîru’l-Mâcestî*’nin şerhidir. Türkiye kütüphanelerinde nüshalarının bulunmayışı bu şerhin yaygın olarak okunmadığı ve ders kitabı olarak kullanılmadığını göstermektedir. Eserin tek nüshasının Berlin 5656 numarada kayıtlı olduğu belirtilmektedir. (Rosenfeld ve İhsanoğlu, 2003, s.230).

l) Â’mâlu’t-Takvîm Kevâkibu’s-Sâbite:

Adından astronomi alanında yazılmış bir eser olduğu anlaşılan *Â’mâlu’t-*

19 Bu nüshalardan ikisi için bkz. Süleymaniye Ktp., Fatih 3087, 76 vr., talikle 21 st., istinsah tarihi: 17 Zilhicce 829, müstensih: Mühammed b. Ömer; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi 3034, 1-46 b., talikle 29 st., istinsah tarihi: h. 780.

Takvîm, sadece modern kaynaklarda zikredilmektedir. Semerkandî'nin bu eserinin 1276-1277 yıllarına ait bir yıldız katalogu olduğu belirtilmektedir. Bu eserin Türkiye kütüphanelerinde herhangi bir nüshasına ulaşılamamıştır.

m) İlmü'l-Afâk ve'l-Enfûs:

Semerkandî'nin Kelam ve astronomi alanındaki bu eserinin şu ana kadar tek nüshası tespit edilebilmiştir. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 2432'de (52b vd.) kayıtlı nüshanın son kısmı eksiktir. Semerkandî eserini "mazhar" adını verdiği dört bölüme ayırmıştır. Üç "maksad"a ayrılan ilk mazharda bir tür varlık tasnifi verilerek Allah'ın zâtı ve sıfatları, ruhaniler ve cisme muteallık olan şeyler üzerinde durulmuştur. Astronomiye tahsis edilen ikinci mazhar gök küreleri, onların yapısı ve hareketleri gibi konuları ihtiva eden on altı fasıldan oluşmaktadır. Üçüncü mazhar unsurlar ile ilgili iken "Semâvi ve Unsurî Olandan Mürekkep Şey" başlıklı son mazhar yazma nüshada eksiktir (Eichner, 2009, s.404). Eserin tahkiki ile ilgili bir doktora çalışmasının devam etmekte olduğu kayıtlarda yer almaktadır.²⁰

n) Beşârâtü'l-İşârât:

Semerkandî'nin, İbn Sinâ'nın son büyük eseri olan ve düşünce sisteminin özünü anlattığı *el-İşârât ve't-Tenbihât* adlı eserine yazdığı şerhtir. Bu şerh klasik kaynaklarda adı zikredilmediği için çok fazla bilinmemektedir. Hatta eserin yazma nüshalarından birinin zahriyesinde bu eser için *Şerhu İşârât Ğarîb* ifadesi yer almaktadır. (Süleymaniye Ktp. Ayasofya, 2418). *Beşârâtü'l-İşârât*'ın Türkiye kütüphanelerinde dört adet yazma nüshası bulunmaktadır.²¹ Henüz yazma halinde olan eserin bazı bölümleri üzerinde

20 Bkz. *Şemseddin es-Semerkandi'nin "İlmü'l-Afâk ve'l-Enfûs" Adlı Eserinin Tahkik, Tercüme ve Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, haz. Yusuf Okşar, dan. Doç. Dr. İsmail Şık, Çukurova Üniversitesi SBE, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Kelam Bilim Dalı (İSAM, İlahiyat Fakülteleri Tezler Kataloğu VT).

21 Sözü edilen nüshalar şunlardır: a) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2418, Nesih, 269 vr., 19 st. Nüsha üzerinde II. Bayezid ve I. Mahmud'un mühürleri bulunmakta, dolayısıyla bu nüsha Fatih'in de elinden geçmiş olan bir saray kitabıdır. Ayrıca Zeyrek olarak meşhur olan Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekr'in mülkiyet kaydı ve Evkafu'l-haremeyn müfettişi Ahmed Şeyhzâde'nin vakıf kaydı ile mührü bulunmaktadır; b) Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa 879, Talik, 165 vr., 23-25 st. Yusuf Enver b. İbrahim Karagöz'ün oğluna ait mülkiyet kaydı bulunan nüshada, Köprülü Ahmed Paşa'nın mührü de yer almaktadır. Bu nüshada diğer nüshaların aksine şerh edilecek metin tamamen

çalışmalar yapılmıştır.²²

o) Diğer Eserleri:

Yukarıda zikredilenler dışında çeşitli kaynaklar tarafından Semerkandî'ye nisbet edilen bazı eserler söz konudur. Ancak bunların Semerkandî'ye aidiyeti kesin değildir. Ona nisbet edilen bazı eserler şunlardır: *el-Akâid*, *Beyânu'l-Mezhebi'l-Ehl-i Sünne / Risâle fî Kelimât et-Tevhîd*, *Mahkemetu'l-Îlâhiyye*, *Meâsıru'l-Husâmiyye fî Menâziri'l-Kelâmiyye*, *el-Munyahât ve'l-Â'mâl fî İlmi'l-Cedel*, *et-Taakkubât*.

Ayrıca kütüphane kayıtlarındaki hatalardan ötürü ya da başka müelliflerin eserleriyle olan isim benzerliğinden ötürü yanlışlıkla Semerkandî'ye nisbet edilen eserler de söz konusudur.²³

III. *el-İşârât Şerhleri ve Beşârâtü'l-İşârât*

el-İşârât ve't-Tenbîhât, İbn-i Sina felsefesinin özü/özeti niteliğindeki son büyük kapsamlı eseridir. Eser mantık, tabiiyyât ve metafizik kısımların-

alıntılanmamıştır; c) Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah 1308, Müst. Şemsüddin Muhammed b. Ebi'l Berekât, h. 748, Erzincan Medresetü'l- Kutbiyye, Nesih, 153 vr., 25 st.; d) Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih 3195, Müst. Mes'ud b. Muhammed Kazvîni, h.811, Talik, 81 vr., 25 st., Meşin cilt.

22 *Beşârâtü'l-İşârât* üzerine yapılan müstakil çalışmalar şunlardır: Mehmet Sami BAGA, *Şemsüddin Semerkandî ve Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin Tabiiyyât Bölümü: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2008; Zeynep Korkmaz, *Şemsüddin Semerkandî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin 8. ve 9. Bölümleri: Tahkik, Tercüme ve Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2009; Sadi Yılmaz, *Şemsüddin Semerkandî'nin Beşârâtü'l-İşârât Adlı Eserinin 3. Bölümünün Tahkik ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya 2010.

23 Örneğin Zirikli tarafından müellifin kendi eserine şerh olarak zikredilen (Zirikli, 1984:VI, 39) ve kütüphane kayıtlarında da bu şekilde geçen *Şerhu'l-Âdâbi'l-Bahs* adlı eser başka müelliflere aittir [Süleymaniye Ktp., Kadızade Mehmed, 465 37b- 64a; 6173; 6156, 1b-25 ve Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmet, 1887 numarada kayıtlı eserler Kemaleddin Mes'ud b. Hüseyin eş-Şirvani er-Rumi'ye aittir. Hacı Mahmud Efendi, 6155, 1b-24 nüshasının şarihi ise Adûduddîn İcî'dir] Yine Süleymaniye Kütüphanesi Carullah 1457/3 numarada *Kitâb Envâu'l-Sahâb fî Envâi'l-Hisâb* adıyla kayıtlı olduğu iddia edilen ve Semerkandî'ye nispet edilen (Rosenfeld ve İhsanoğlu, 2003:230) bir eser söz konusudur. Oysa burada bahsedilen eser bir mecmua olup içerisindeki üç risalesi de Nasruddin Tûsî'ye aittir. Sırasıyla *Tahrîru'l-Öklides*, *Tezkirâ fî'l-Hey'e* ve *İlmü'l-Cebr ve'l-Mukâbele* adlı risalelerden oluşan mecmuada Semerkandî'nin adı geçmemektedir ve bu üç eserin de Tûsî'ye aidiyeti kesindir.

dan oluşmakla birlikte özellikle son iki kısmı birbirinden kesin olarak ayrılmayacak derecede iç içe geçmiştir. Eserin mantık kısmı on "nehc"den (yöntem), tabîyyât ve ilâhiyyât kısımları ise her biri kendi içinde bir konu bütünlüğü oluşturan toplam on "nemât"tan (ünite) oluşmaktadır. Birinci kısımda mantığın tanımı, amacı ile kavram ve önerme çeşitleri incelenmekte ayrıca kıyas ve kıyas türleri konuları ele alınmaktadır. İkinci kısımda cisim ve cisimle ilgili konular, insan nefsinin varlığı ve güçleri gibi konular üzerinde durulmaktadır. Üçüncü kısımda ise metafizik bilginin imkânı ile başlayıp varlık, Tanrı, sudûr, lezzet ve elem, âriflerin makamları ve dereceleri, dinin gerekliliği, kerâmet ve mucize gibi pek çok mesele ile devam etmektedir (Durusoy, 2001:XXIII, s.421). Metafizik kısmının sonunda ele alınan konular "ahlâk" adı altında ayrı bir kısım olarak da değerlendirilebilir.

Eserin geneli dikkate alındığında *el-İşârât*'ın esasında İbn Sînâ'nın *Kitabü'ş-Şifâ* adlı eserinde ifade edilen görüşlerin daha veciz ve kıvrak bir şekilde ifade edildiği bir eser olduğu söylenebilir. Müellif bu eserinde görüşlerini yeni bir kavram seti ve farklı bir sistemle ifade etmiştir. İbn Sînâ *Kitabü'ş-Şifâ*'da ele aldığı meseleleri tüm yönleriyle incelemekte ve muhaliflerin fikirlerini de zikredip onların eleştirilerini cevaplandırmakta iken *el-İşârât*'ta bu detay tartışmalara girmeden kendi fikirlerini çok öz bir şekilde ifade etmesi, eserin anlaşılmasını güçleştirmiş ve buradaki fikirler etrafında yeni tartışma ve değerlendirmelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.²⁴ Bunun somut tezahürü *el-İşârât* üzerine şerhler yazılması ve bu şerhleri karşılaştırıp değerlendiren muhakemat türü eserlerin telif edilmesidir. Kendisinden sonraki entelektüel düşüncenin seyri üzerinde etkili tartışmasız olan bu eser, üzerine yapılan bu çalışmalarla "İşârât Geleneği"

24 İbn Sînâ'nın *Kitâbu'ş-Şifâ* ve *el-İşârât*'ta kullandığı tertip ve terminolojisinin farklı oluşunun yol açtığı sorunlardan biri de İbn Sînâ'ya atfedilen "Meşrkî Felsefe" iddiasıdır. Bu iddianın ortaya çıkışında sözü edilen iki eser arasındaki farkın yanı sıra i) İbn Tufeyl'in İbn Sînâ tarafından *Kitâbu'ş-Şifâ*'nin girişinde sunulan açıklamaları yorumlaması, ii) İbn Sînâ'nın aynı adı taşıyan ancak büyük bir kısmı bugün elimizde olmayan bir eserin varlığı ve iii) İbn Sînâ felsefesinde "mistik" bir yön bulmak isteyenlerin İbn Tufeyl'in izinden giderek İbn Sînâ'yı "batnî" bir yoruma tabi tutmak istemeleri de etkili olmuştur. Burada *el-İşârât* özelinde söylenebilecek şey, eserin özellikle son kısmının söz konusu mistik felsefeyi ihtiva ve ifade ettiği varsayımdır. İbn Sînâ'nın Meşrkî Felsefesi iddiası ile ilgili Gutas iki müstakil çalışma kaleme almış ve bu iddiaları değerlendirmiştir (Bkz. Dimitri Gutas, İbn Sînâ'nın Mirası, der. ve ter. M. Cüneyt Kaya, İstanbul 2004, ss.47-96).

olarak adlandırılan bir geleneğin oluşmasına yol açmıştır.²⁵

Semerkindî'ninki *el-İşârât* üzerine yaptığı şerh şüphesiz ki ilk şerh değildir. *el-İşârât* üzerine yapılan ilk büyük şerh Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) *Şerhu'l-İşârât*'ıdır. İbn Sînâya yönelttiği eleştiriler dolayısıyla "cerh" olarak da isimlendirilen bu eserde Râzî ciddi bir felsefi kritik yapmıştır. Râzî'nin bu şerh dışında *el-İşârât*'ı özetlediği *Lübâbü'l-İşârât* adlı bir eseri de mevcuttur. Râzî'nin şerhinde İbn Sînâ felsefesine yöneltilen eleştirileri cevaplamak üzere kaleme alınan Nasirüddin et-Tûsî'nin (ö.672/1274) *Hallü'l-Müşkilâti'l-İşârât ve't-Tenbihât*'ı bu gelenek içerisindeki büyük şerhlerden bir diğeridir.²⁶ Bu iki şerh dışında Seyfeddin Âmidî'nin (ö.631/1233) *Keşfü't-Temvihât fi Şerhi'l-İşârât ve't-Tenbihât*'ı, İbn Kemmûne'in (ö.683/1284) *Şerhu'l-Usûl ve'l-Cümel*'i, Sirâceddin Urmevî'nin (ö.653/1255) *Şerhu'l-İşârât*'ı, Necmeddin Ahmed b. Muhammed en-Nahcuvânî'nin (ö.650/1253'ten önce) *Tecrî Mecra'l-Havâşî ve't-Ta'likat alâ Kitâbi'l-İşârât*'ı sayılabilir. Bu şerhlerden Âmidî'ye ait olanı onun fikirlerinin olgunluk döneminde yazılmış ve sadece tartışmalı konular ele alınmıştır. Amidî şerhi Tûsî'ninki kadar sistematik olmasa da onunla aynı amaca hizmet etmek üzere kaleme alınmıştır: Râzî'nin eleştirilerine karşı İbn Sînâ felsefesinin savunusunu yapmak (Coşar, 2013, ss.558-559). Urmevî'nin *el-İşârât* şerhi ise hayatının erken dönemlerinde kaleme alınmış ve "felsefe öğrenen bir kişinin kendi kendine çalışması" denilebilecek seviyede olduğundan, onun yetkinliğini ortaya koymaktan uzaktır.²⁷ Sözü edilen şerhler dışında bu şerhlerdeki yaklaşım ve görüşleri değerlendirip eleştiren "muhâkeme"ler de telif edilmiştir Muhammed b. Saîd el-Yemenî et-Tusterî'nin (ö.707/1306) *el-Muhâkeme beyne Nasîridîn ve'r-Râzî* adlı eseri, Kutbüddin er-Râzî'nin (ö.766/1365) *Kitâbü'l-Muhâkemât beyne'l-İmam ve'n-Nasîr* adlı eseri ve İbnü'l-

25 "İşârât Geleneği" üzerine bir değerlendirme için bkz. Hakan Coşar, "İslam Düşüncesinde Günümüzde Az Bilinen Bir Gelenek: İşârât (Şerhleri) Geleneği," *Diini Araştırmalar Dergisi*, 2013 (43), ss.47-66.

26 İbn Sînâ'ya Râzî tarafından yapılan eleştiriler ve Tûsî tarafından yapılan İbn Sînâ savunması üzerine yapılan iki ayrı çalışma olarak bkz. Eşref Altaş, *Fahreddin er-Râzî'nin İbn Sînâ Yorumu ve Eleştirisi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2010; Murat Demirkol, *Tûsî'nin İbn Sînâ Savunması*, Fecr Yayınevi, İstanbul 2010.

27 Urmevî Şerhi ile ilgili manen aktarılan bu değerlendirme İhsan Fazlıoğlu'na aittir.. Bkz. İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 14 Kasım 2013 tarihli "Medeniyet Okumaları: Mukaddime 3" konulu seminer. İlgili seminerin video kaydı için bkz. <https://www.youtube.com/watch?v=D1v5duKU3Y> (Erişim tarihi: 26.01.2014, 57:45-58:33 dk.)

Mutahhar el-Hillî'nin (ö.726/1325) *el-Muhâkemât beyne's-Şurrâhi'l-İşârât* adlı eseri bu konudaki önemli muhâkemeler arasında zikredilebilir.²⁸

Semerkandî'nin şerhi *Beşârâtü'l-İşârât* ise tarihi süreç içerisinde ön plana çıkamamıştır. Râzî ve Tûsî gibi iki büyük otoritenin şerhlerinin diğer şerhleri gölgelemesi bu durumun sebeplerinden biri olarak zikredilebilir. Ayrıca müellifin her ne kadar pek çok alanda eser vermiş olsa da mantık, geometri ve kelam alanındaki şöhretinin onun bu felsefi çalışmasının ihmal edilmesine sebep olması muhtemeldir. Ancak buna rağmen diğer şerhlerle birlikte *Beşârâtü'l-İşârât* da İşarat Geleneği'nin bir parçası olarak önemlidir.

IV. Beşârâtü'l-İşârât'ın İçeriği ve Semerkandî'nin Şerh Metodu

Beşârâtü'l-İşârât İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-Tenbîhât* adlı eserinin sadece belli bölümleri üzerine değil, tamamı üzerine yazılmış bir şerhtir. Semerkandî burada eserin planına sadık kalarak eserin tüm bölümlerini şerhetmiştir. "Kâle-ekûlu şerhi (قال-اقول)" olarak isimlendirilen ve en ayrıntılı şerh yöntemi olarak kabul edilen bu usulde şerhedilecek metnin sadece başı ve sonu değil tamamı verilir, böylece şerhedilecek metin de şerhin içerisinde verilmiş olur. Dolayısıyla Semerkandî'nin bu şerhi *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ın tamamını da içermektedir. Şarih burada İbn Sînâ'nın planına uygun olarak Mantık bölümü ile başlayıp iç içe geçmiş bir vaziyette olan Tabîyyât ve İlâhiyyât bölümleriyle şerhe devam etmiştir. Semerkandî aynı zamanda bu bölümlerden her birinde müellifin yaptığı "nemât" ve "nehc" şeklindeki bölümlenmeye, ardından bunları da kendi içinde "vehim", "tembih", "işaret" vb şeklinde sınıflandırmasına da sadık kalmış ve şerhte bu sıralamaya dikkat etmiştir.

Semerkandî'nin *Beşârât*'ın dibacesindeki ifadeleri onun hem İbn Sînâ ve *el-İşârât* hakkındaki görüşlerini ortaya koymaksı hem de onu bu eseri şerhlemeye sevkeden sebepler hakkında bilgi vermesi bakımından ilgi çekicidir. Semerkandî eserin girişinde şu satırlara yer yermektedir:

"...eş-Şeyhu'r-Reîs Ebu Ali Sînâ'nın kaleme aldığı *Kitâbu'l-İşârât*,

28 İşârât Geleneği çerçevesinde telif edilen şerh ve hâşiyelerin, yazarının ifadesiyle "tam olmayan" bir listesi için bkz. Agil Şirinov, "İşârât şerhleri Bağlamında Fahreddin er-Râzî", *İslam Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî* içinde, ed. Ömer Türker - Osman Demir, İSAM Yayınları, İstanbul 2013, ss.204-208.

âlimlerin müracaat ettiği, akıllı kimselerin nezdinde payesi olan kitaplardan biridir. Bu kitapta önceki düşünürlerin (kudemâ) fikirlerinin özeti ve filozofların görüşlerinin amacı sembolik ifadeler ve kapalı lafızlarla bir araya getirilmiştir. Önde gelen kimselerden bir grup onu şerhlemeye çalışmış ve onun hakikatini anlamak ve oradaki gerçeği çekip çıkarmak için çaba sarfetmişlerdir. Ancak bu şerhlerden bazıları konuyu bir parça uzatmaya meyletmişler diğer bir kısmı ise yeterli açıklamayı yapmamışlardır. İşte bu sebeple yararlı şeyleri içerip gereksiz şeyleri de dışarda bırakan ve bu [eserin/ *Kitâbu'l-İşârât*'ın] konularını bozan ve onun konumunu sarsan şeylere, özellikle de [bu şerhlerin] doğru şeriat ve güçlü dine muhalefet ettiği noktalara işaret eden bir şerh yazma fikri aklıma geldi. Neticede doğru olanı elde edinceye kadar bir süre kendimi bu işe hasrettim.“ (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 1b)

Semerkandî'nin bu ifadelerini sistematize ederek okursak, bu satırların bize anlattığı ilk husus, Semerkandî'nin İbn Sînâ'ya olan hürmeti ve onu kesin bir otorite olarak kabul ettiğidir. Zira burada İbn Sînâ'ya ismiyle değil, tıpkı onu otorite kabul eden filozofların yaptığı gibi “eş-Şeyhu'r-Reîs” olarak hitap edilmektedir. İkinci olarak bu ifadeler, Semerkandî'nin bir müracaat kaynağı olarak *el-İşârât*'ın âlimler arasında gördüğü itibarın farkında olduğunu ortaya koymaktadır. Ona göre de eserin kapalı ve sembolik üslubu, esere nüfuz etmek için şerhleri zorunlu kılmaktadır. Ancak Semerkandî tam da bu noktada şerhlerin ya gereğinden uzun açıklamalarla kafa karıştırdığını ya da yeterli açıklama içermediklerini belirtmektedir ki, bu da dikkati çeken üçüncü husustur. *el-İşârât*'ın şerhlerinin onun konularını bozduğunu ve bu şerhlerin dine muhalif noktalar içerdiğinden şikayetle Semerkandî, bu sebeplerin kendini bu şerhi yazmaya sevkettiğini ve kendi şerhinde bu hususlara dikkat ederek kendini bir süre bu şerhe hasrettiğini belirtmektedir. Bu durum onun *el-İşârât*'ın diğer şerhlerinden haberdar olduğunu ve bu şerhleri tetkik ettiğini göstermektedir.

Beşârât'ın ilerleyen bölümlerinde de İbn Sînâ'ya karşı son derece saygılı bir dil kullanan Semerkandî, ona “eş-Şeyh” olarak atıfta bulmakta ve onu doğrudan eleştirmekten imtina etmektedir. Müellifle aynı fikri paylaşmadığı yerlerde kapalı ifadelerle de olsa bunu belirten Semerkandî, buna rağmen kendi delillerini getirerek fikrini açıklamamış, sadece müellifle arasına mesafe koyduğunu hissettiren ifadeler kullanmayı tercih etmiş-

tir. Başka bir ifade ile o, tartışılan konu ile ilgili çekincelerini ve eleştirilerini daha çok satır aralarına gizlemeyi tercih etmiştir. Mesela cisimlerin varedici illeti ile ilgili "Faal Akıl" kavramını kullanırken bu durumu "... onların Faal Akıl dedikleri şeydir" (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 80a) şeklinde ifade etmesi, araya konulan mesafenin işareti olarak değerlendirilebilir. Zira Faal Akıl, Meşşâî filozoflar tarafından kullanılan bir kavram olduğundan Semerkandî bu kavramın delalet ettiği anlam ve ona yüklenen işlevlerle ilgili çekincelerini bu şekilde ifade etmiştir.

Bunun yerine Semerkandî eleştirilerini daha çok diğer şarihler üzerinden dile getirmektedir. Bunu yaparken isim vermekten kaçınsa da onların kendi şerhlerinde yaptıkları hataları genel ifadelerle eleştirmekten geri durmaz. Bu çerçevede o, şarihlerin şaşırduğu, hata yaptığı, doyurucu açıklama yapamadıkları, Şeyh'i yanlış anladıkları vb. değerlendirmelerini şerhin bazı bölümlerinde açıkça ifade etmektedir. Bu değerlendirmelere örnek olarak, Tabîyyât bölümümün ilk nematının altıncı meselesinde heyûlâ ile cisimsel suret arasındaki illiyet ilişkisi incelenirken tartışmaları zikrettikten sonra Semerkandî "Şarihler bunların hepsi hakkında konuşmuşlar ve hiçbiri 'Ne besler ne de açlıktan kurtarır [Gâşiye Sûresi, 7]' biçiminin dışında bir şey söylememiştir" (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 77b-78a) değerlendirmesinde bulunmaktadır. Bu ifadeler onun *Beşârât*'ı kaleme alırken *el-İşârât*'ın diğer şerhlerindeki fikirleri de göz önünde bulundurduğunu göstermektedir.

Beşârâtü'l-İşârât'ta kullandığı şerh yöntemi incelendiğinde Semerkandî'nin, kendi fikirlerini ön plana çıkarmaktan öte İbn Sînâ'nın metnini ön plana çıkararak ve onun görüşlerinin anlaşılmasını önceleyen bir endişeyle hareket ettiği gözlenmektedir. Onun bu tavrı, gerek metnin başlıklara ayrılması ve bu başlıkların isimlendirilimesi gerekse de doğrudan İbn Sînâ'nın amacını ortaya koymaya yönelik açıklama cümlelerinin çokluğu ile kendini göstermektedir. Dolayısıyla meselelere bir tür genişlik kazandırıp gruplamak ve böylece metni daha sistematik bir hale getirerek anlaşılabilirliğini sağlamak, Semerkandî'nin *Beşârât*'taki temel gayesi gibi görünmektedir.

Bu amaçla Semerkandî, öncelikle her nehc ve nematı "mesele" adını verdiği alt bölümlere ayırmakta ve her bir bölümün hangi problem etra-

fında şekilleneceğini de meseleye verdiği isim üzerinden ifade etmektedir. Bu çerçevede o, örneğin tabiiyyât ile ilgili olan ilk nemât'ı kendi içinde sekiz meseleye ayırmış, birinci meseleyi de "Cisimlerin atomlardan oluşmuş bileşikler olmadığı hakkındadır" (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 70b) şeklinde isimlendirerek meselenin genel çerçevesini ve burada ele alınacak problemi açıkça ifade etmiştir.

Metnin meselelere bölünmesinden sonra Semerkandî, metnin şerhedeceği kısmını vermekte, ardında verdiği bu metinde müellifin maksadının ne olduğunu ortaya koyan bir açıklama cümlesiyle şerhe başlamaktadır. Yani öncelikle müellifin burada bir açıklama mı yaptığı, bir itiraza cevap mı verdiği, bir yanlış anlamayı mı düzelttiği vb. konusu açıklığa kavuşturulup ardından metnin analizine geçilmektedir. Örneğin, İbn Sînâ'nın şerhedilecek metni verildikten hemen sonra "Bu fasıl, Nazzâm'a nisbet edilen, cismin sonsuz parçalardan oluştuğu kabulünü çürütme hakkındadır" (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 71a) şeklinde bir açıklama cümlesi ile problemin içeriğine dair bilgi verilmekte, aynı zamanda müellifin burada bu fikri reddeden bir tutum takındığı ön bilgi olarak sunulmaktadır.

Semerkandî'nin şerhte başarıyla yaptığı şeylerden biri de metinde ortaya konulan iddia ve yapılan akilyürütmelerin mantıkî önermeler örgüsü içerisinde yeniden ifade edilerek sunulmasıdır. Şöyle ki, metinde sadece sonucu söylenen bir önermeyi ta en başından kendisi kurup, akıl yürütmelerle birlikte geçersiz seçenekleri eleyerek kendince doğru olana ulaşır. Ayrıca kimi yerlerde ele alınan konu ile ilgili kaç görüş olduğunu ve bu görüşlerin neler olduğunu da verir. Böylece eser aynı zamanda pedagojik bir nitelik de kazanmaktadır. Mesela, cisimlerin bölünebilirliği ile ilgili tartışmada şöyle bir ifade kullanmıştır: "...Cisim ya bilfiil bölümlüdür ya da değildir. İlk durumda, ya parçalanmayan parçalardan oluşmuştur ya da oluşmamıştır. Bunların ilkinde, [parçalanmayan parçalar] ya sonlu sayıdadır ya da değildir. İkinci durumda [yani bilfiil bölümlü olmaması durumunda] ise ya küçük parçacıklardan oluşmuştur ya da oluşmamıştır..." (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 70b). Bu ifadelerin devamında bütün bu ihtimaller temsilcileriyle birlikte verilmekte ve her biri ayrı ayrı değerlendirilmektedir. Dolayısıyla problemin ele alınışı felsefe-bilim tarihi ile ilgili öğretici bir nitelik kazanmakta, yanı sıra seçeneklerin nasıl elendiği ile ilgili deliller de görülebilmektedir.

Beşârât'ta göze çarpan bir diğer husus da Semerkandî'nin tanım ve kavram analizleridir. Bölüm başlığında kullanılan "nemât", "vehim", "işâret", "zan" gibi kavramların yanı sıra metindeki kullanımları kritik öneme sahip olan "cevher", "imkân", "tedâhul" gibi kavramların hem tanımı yapılmış hem de müellifin bu kavramları hangi anlamda kullandığı ile ilgili ayrıntılara yer verilmiştir. Bu durum Semerkandî'nin analiz yeteneğini ve metne ne derecede nüfuz edebildiğini ortaya koyma bakımından kritik öneme sahiptir.

Kelamcı kimliği de olan şarih, kullandığı bazı kavramlarla bu kimliğini metne de yansıtmıştır. Bu çerçevede Semerkandî ele alınan konunun bağlamına uygun olarak yeri geldikçe dini terminolojiyi kullanmakta ve durumu açıklamak üzere ayet ve hadisler zikretmektedir. *el-İşârât*'ın diğer şarihlerinin heyûlâ-suret arasındaki nedensellik ilişkisini yeterince ortaya koyamamalarını "Ne besler ne de aklıktan kurtarır [Gâşiye Sûresi, 7]" ayetinin manasına benzetmesi (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 77b-78a), aklî idrak derecelerini açıklarken "Allah göklerin ve yerin nurudur [Nûr Sûresi, 35]" ayetini ve "Kendini bilen rabbini bilir" hadisini zikretmesi (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 94a), bunun örnekleri arasındadır. Yine bazı meselelerin sonunda filozof kimliği ön planda olanların pek kullanmadıkları bir biçimde "V'allahu e'lemu / Allah en iyisini bilir" ifadesi ile bir ihtiyat payı bırakması (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 76a, 77b,) buna örnek olarak zikredilebilir.

Ayrıca kimi noktalarda İbn Sînâ ile arasına mesafe koyduğu da görülmektedir. Mesela cisimlerin varedici illeti ile ilgili Faal Akıl kavramını kullanırken "...onların Faal Akıl dedikleri şeydir" (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 80a) şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Yine bazı konularda İbn Sînâ'nın maksadını açıkladıktan sonra "Bu konu tartışmalıdır" (Süleymaniye Ktp, Köprülü:879, 74a, 74b) ifadesini kullanıp konu ile ilgili çekinceleleri olduğu ya da farklı düşüncelere dahil olduğu izlenimini vermektedir.

Sonuç

13. yy'ın ikinci yarısında yaşayan ve dönemin alim tipolojisinin gereklerine uygun olarak çok çeşitli saharlarda eser vermiş olan Semsüddin Semerkandî, daha çok mantıkçı ve kelâmcı yönü ile tanınmaktadır. Hayatı hakkında klasik kaynaklarda neredeyse hiçbir kaynak bulunmayan

Semerkindî'nin muhtemelen dönemin iç karışıklıklarından ötürü yaşadığı bölgeyi terkettiği ve hayatının bir kısmını Mardin yöresinde geçirdiği bilinmektedir. Fikirleri hakkında yeterli çalışma bulunmayan müellifin eserlerinin büyük çoğunluğu hala yazma halindedir.

Semerkindî, aynı zamanda İbn Sînâ'nın *el-İşârât ve't-Tenbîhât*'ına şerh yazmış bir müelliftir. Onun bu şerhi, kendi fikirlerini öne çıkarmaktan öte İbn Sînâ'nın fikirlerinin açıklamasını amaçlayan bir özellik göstermektedir. Bu çerçevede *el-İşârât*'in tasnifine uygun olarak eserin tamamı şerhdilmiş ve müellifin her bir başlıkta neyi amaçladığı, hangi fikri ispatladığı ya da hangi itirazı cevapladığı ayrıntılı olarak açıklanmıştır. *el-İşârât*'ta kullanılan kapalı üslup göz önünde bulundurulduğunda Semerkindî'nin bu şerhinin metnin anlaşılması bakımından önemli olduğu ortadadır. Şerhte doğrudan İbn Sînâ'yı eleştirmeyen Semerkindî, bunun yerine başta Nasıruddin Tûsî olmak üzere diğer şarihleri sıkça eleştirir ve onları İbn Sînâ'yı yanlış anlamakla suçlar. Semerkindî'nin bu şerhi, "İşârât Geleneği" içerisinde yere alan Fahreddin er-Râzi (ö.606/1210) ve Nasîruddin et-Tûsî (ö.672/1274) gibi âlimlerin şerhlerinin gölgesinde kaldığı için "garip" bir şerh olarak da değerlendirilmiştir.

Kaynakça:

- BAĞDATLI, İsmail Paşa (1955), *Hediyetü'l-Arifin Esmâ'l-Müellifin ve Asârü'l-Musannifin*, tash. Kilisli Rifat Bilge ve diğ. c.2, Ankara: MEB.
- BİNGÖL, A. (1991), "Şemsüddin Semerkindî ve Kıstâsu'l-Efkâr'ı", *Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi* (19), Erzurum.
- BOSWORTH, C.E. (2000), "Tûsî", *Encyclopedia of İslam* (New Edition), ed. P. J. Bearman ve diğ. vol.10, p.746, Leiden: E. J. Brill.
- COŞAR, H. (2013), "İslam Düşüncesinde Günümüzde Az Bilinen Bir Gelenek: İşârât (Şerhleri) Geleneği," *Dini Araştırmalar Dergisi* (43), ss.47-66.
- DE YOUNG, G. (1997), "al-Samarqandî", *Encyclopaedia of the History of Science Technology and Medicine in Non-Western Cultures*, The Netherlands: Kluwer Academic Publishers Dordrecht.
- DİLGAN, H. (1975), "al-Samarqandî", *Dictionary of Scientific Biography*, ed. Charles Coulston Gillispie, vol. 12, New York: Charles Scribner's Sons.
- DURUSOY, A. (2001), "el-İşârât ve't-Tenbîhât", *TDV İslam Ansiklopedisi*,

- c.23, s.421-422, Ankara: TDV.
- EICHNER, H. (2009), *The Post-Avicennian Philosophical Tradition and Islamic Orthodoxy. Philosophical and Theological summae in Context*, Unpublished professorial disertation, Submitted Halle 3/2009.
- FAZLIOĞLU, İ. (2003), "Osmanlı Felsefe-Biliminin Arkaplanı: Semerkand Matematik-Astronomi Okulu", *Divan İlmi Araştırmalar* (14), 2003:I, ss.26-30.
- FAZLULLAH, R. (1998), *Camiü't-tevarih (Jami'u't-tawarikh: Compendium of Chronicles: A History of the Mongols)*, yay. Şinasi Tekin, Gönül Alpay Tekin, Açıklamalı İngilizce tercüme: W.M. Thackston, Cambridge: Harvard University.
- İZGİ, C. (1997), *Osmanlı Medreselerinde İlim*, İstanbul: İz.
- KÂTİP ÇELEBİ, Hacı Halife (1835), *Keşfü'z-Zünun an Esami'l-Kütüb ve'l-Fünun: Lexicon Bibliographicum et Encyclopedicum*, ed. and trans. Gustavus Fluegel, Beyrut: Dâr es-Sadr.
- _____, Hacı Halife, *Süllemü'l-Vusûl*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa 1887.
- KÖPRÜLÜ, F. (1942), "Merâğa Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar", *Belle-ten* (6).
- KUTLUER, İ. (2010), "Semerkandî, Muhammed b. Eşref", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.39, ss.475-477, Ankara: TDV.
- MİLLER, L. B. (1985), *Islamic Disputation Theory: A Study of the Development of Dialectics in Islam From Tenth Through Fourteenth Centuries*.
- _____, L. B. (1995), "al-Samarqandî", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Leiden.
- ROSENFELD, B. A. (1988), *A History of Non-Euliden Geometry*, New York: Springer.
- ROSENFELD, B. A. ve İHSANOĞLU, E. (2003), *Mathematicians, Astronomers and Other Scholars of Islamic Civilization and Their Works*, İstanbul: IRCICA.
- SAYILI, A. (1988), *The Observatory in Islam*, Ankara: TTK.
- SİNANOĞLU, M. (2007), "Nesefî, Burhâneddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 32, ss.565-567, Ankara: TDV.

- SEMERKANDÎ, Şemsüddin (1985), *es-Sahâifu'l-Îlâhiyye*, tah. Ahmed Abdurrahman Şerif, Kuveyt: Mektebetü'l-Felah.
- _____, Şemsüddin, *es-Sahâifu'l-Îlâhiyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa 1688 ve Ayasofya 2565.
- _____, Şemsüddin, *Beşârâtül'l-İşârât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya 2418 ve Köprülü 879.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, Ebü'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi (1968), *Miftahü's-Saade ve Misbahü's-Siyade fî Mevzuati'l-Ulum*, thk. Kamil Kamil Bekri, Abdülvahid Ebü'n-Nur, c.1-2, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Hadise.
- YUVALI, A. (1993), "Çağatay Hanlığı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c.8, ss.177-178, Ankara: TDV.
- YÜRÜK, İ. (2001), "Şemsüddin es-Semerkindî ve Belirgin Kelami Görüşleri", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1), ss.93-105.
- ZİRİKLİ, H. (1984), *El-A'lam: Kamusu Teracimi li-Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisa*, c. 6, Kahire: Matbaatu'l-Kustasus.